(Izvorni znanstveni članak)

Šejla Arnautović[1]

KANTOV PROBLEM SUBJEKTIVITETA I WITTGENSTEINOVO POIMANJE ODNOSA JEZIKA I SVIJETA

Sažetak

U tekstu se nastoji naznačiti povezanost Kantove ideje subjektiviteta i Wittgensteinovog shvatanja odnosa jezika i svijeta kao temeljnog određenja ljudskog djelovanja. Pri tome, elaborirati problem subjekta kod Kanta i ukazati na Kantovu filozofiju kao osnovu Wittgensteinove filozofije jezika i razumijevanja svijeta kao prevladavanja metafizičke kategorije subjektiviteta. Na tom putu, slijedeći razvoj Wittgensteinove misli (rani i kasni Wittgenstein) spram određenja odnosa jezika i svijeta kako bi se uspostavile granice između smisla i besmisla. Wittgensteinovo određenje filozofije kroz prizmu šutnje o neizrecivom povlači za sobom neprevladive metafizičke okvire koji mislioca odvode u odaje onoga što se ne da reći, već se može samo težiti ka njegovom prikazivanje i predstavljanju. Slijed i htijenje koje se prožima kroz Wittgensteinovu filozofsku misao, nastoji ukazati na mogućnost oslobađanja od metafizičkih krila ukoliko se ne ostavi prostora za zamišljaje koji prevazilaze granice jezika. Misleći odnos jezika i zbiljnosti, Wittgenstein se pokazuje kao jedan od glavnih kritičara tradicionalne metafizike i začetnik, suvremenog mišljenja kritike metafizike u kontekstu razumijevanja jezika kao eksplikacije biti ljudske egzistencije i modernog svijeta

Ključne riječi: subjekt, jezik, svijet, logika, metafizika

[1] Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet
sejla5avdic@gmail.com

Šejla Arnautović[2]

KANT'S PROBLEM OF SUBJECTIVITY AND WITTGENSTEIN'S CONCEPTION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND THE WORLD

Abstract

The text seeks to indicate the connection between Kant's idea of subjectivity and Wittgenstein's understanding of the relationship between language and the world as the fundamental determination of human action. In this context, it elaborates the problem of the subject in Kant's philosophy and highlights Kant's thought as the foundation of Wittgenstein's philosophy of language and his understanding of the world as an attempt to overcome the metaphysical category of subjectivity. Following the development of Wittgenstein's thought—from the early to the later Wittgenstein—it examines his account of the relationship between language and the world in order to establish the boundaries between sense and nonsense. Wittgenstein's conception of philosophy, viewed through the prism of silence concerning the ineffable, nevertheless entails unavoidable metaphysical frameworks that lead the thinker toward the realm of what cannot be said but can only be approached through showing or presentation. The trajectory and philosophical aspiration that permeate Wittgenstein's thought point to the possibility of liberation from metaphysical constraints, provided that no room is left for conceptions that transcend the limits of language. In reflecting on the relationship between language and reality, Wittgenstein emerges as one of the foremost critics of traditional metaphysics and as a pioneer of the modern critique of metaphysics, understood in the context of language as the elucidation of the essence of human existence and the modern world.

Keywords: subject, language, world, logic, metaphysics

[2] University of Sarajevo - Faculty of Philosophy
sejla5avdic@gmail.com

Uvod

Nastojanje ovog teksta odlikuju tri tematske cjeline kroz koje se teže obuhvatiti osnovni pravci Kantove i Wittgensteinove filozofije i naposlijetku dovesti u vezu spram spona koje prožimaju temelje jedne i druge. Gledajući sa stajališta ključnog problema koji se pojavljuje sa oslobađanjem subjekta i njegovom samospoznajom, uvidi i jednog i drugog filozofa značajni su za saznanje istinskog smisla i potencije subjekta. Kant u određenju subjekt-objekt odnosa, kroz svoju tvrđavinu filozofske misli, svijet razumijeva kao objektivnu tvorevinu subjekta. Za njega svijet nije neposredna datost ili skup datih činjenica, nego viđenje subjekta koje je u osnovi ono misaono, odnosno duhovno, kako kasnije pokazuje Hegel, i koje predstavlja cjelinu svega objektivnog, ali samo po sebi nije pozitivistički određeno. Dok Wittgenstein, u ranoj fazi razvoja svoj filozofskog mišljenja, smatra da subjekt nije samo neki djelić svijeta nego ono što predstavlja njegovu granicu. Kroz kasniju faza mišljenja Wittgenstein subjek pokušava razumijevati putem upotrebe jezika i način na koji se na koji nam se predstavlja u kontekstu govora o sebi. Wittgenstein na jezgrovit način pokazuje da razumijevanje jezika ne smije biti opterećeno ontološkim značenjima, nego prije svega mora biti upućeno na shvatanje jezika kao područja iskustva ljudskog življenja i razumijevanja kreiranja zbiljnosti u njenim realnim sadržajima i apstraktnim mogućnostima. Na taj način Wittgenstein pokazuje da je jezik prije svega područje ljudskog duha i da kao takav nije opterećen unaprijed datim značenjima nego se razvija kroz odnose koji su uspostavljeni u zbiljskim relacijama. Deontologizacija jezika neposredno upućuje na njegovu kritiku ontologije i razumijevanje svijeta u kontekstu realnih značenja koja nisu opterećena pozitivizmom.

U prvom dijelu teksta osvrt će biti ka Kantovom shvatanju subjektiviteta koje je, kao što je poznato, različito od racionalističkog i empirističkog, a što se pokazuje kroz Kantovu kritiku skepticizma i dogmatizma. Kantov subjekt se zasniva na mišljenju koje pretpostavlja neprekidni misaoni aktivitet i stalno određivanje spram realnosti. Zato Kant, kada govori o moralu, ne govori o etici nego o filozofiji morala, jer polazi od toga da se subjekt etički ne odnosi spram realnosti na osnovu pravila, nego na osnovu promišljanja uvijek neponovljive i jedinstvene situacije. Na tragu toga, Kant metafiziku ne razumijeva u kontekstu onto-teo-logike, nego u osnovi kritičkog promišljanja koje se zasniva na

tradicije filozofskog mišljenja. Dakle, metafizika nije slijeđenje već postavljenih parametara nego nastojanje dolaska do izvjesnih i neupitnih spoznaja.

Drugi dio, prikaz je Wittgensteinovog razumijevanja svijeta, koji se određuje kao individualna kreacija čovjeka zasnovana na određenim činjenicama i značenjima koja su različna od individuuma do individuuma. U tom smislu Wittgenstein je dalekosežno odredio razumijevanje pozicije subjektiviteta, neovisno o tome kako će ona u kasnijoj filozofiji biti interpretirana. No, Wittgenstein, jasnije nego drugi filozofi prije njega, pokazuje da je jezik područje u kojem se artikulira ljudsko djelovanje i to na osnovu mišljenja koje je uvijek određeno svojim vremenom i prostorom. Otvarajući time prostor za potencijalno uspostavljanje veze između Wittgensteina i Kanta, gdje se jezik pojavljuje kao mjesto iščitavanja mišljenja i objektivacije subjektiviteta. Wittgenstein u svojoj filozofiji pokazuje da je jezik na određeni način obavezujući za ljudsko djelovanje, jer jezik ne samo da je način iskazivanja mišljenja nego predstavlja i formu u kojoj se izražava spremnost na činjenje gdje ono još neučinjeno dobija svoju najavu. U tom pravcu pitanje jezika postaje i pitanje razumijevanja činjenja, uključujući i mogućnost pretpostavljanja onoga što još nije učinjeno u konkretnim djelima.

Nakon postavke u prvom i drugom dijelu nastojanje je dovesti u vezu niti vodilje koje trebaju naznačiti prikaz, da navedeni Wittgensteinov stav biva dobrim dijelom zasnovan u Kantovom shvatanju metafizike koja nije onto-teo-logika već jeste duhovna znanost koja ima svoje misaone parametre i kriterije. Kant je kritikom dogmatizma i skepticizma pokazao apsurde tradicionalne metafizike i filozofiju usmjerio u pravcu nastojanja zasnivanja metafizike kao znanstveno-duhovnog diskursa.

1.

Razvoj mišljenja nužno pokreće za sobom nezaustavljive valove koji se nužno sudaraju sa već postojećim, ili ipak kao pojedinačni dolaze do kraja obale, pojavljujući se kao moć snažnog otpora koja izmijenjuje u potpunosti njihov pravac s negativnim ili pozitivnim prefiksom. Negativni prefiks veže se za porađanje neizbježnih pitanja kao proizvoda pomenutih „valnih susreta“, ali koja ujedno nose pozitivne odore u stvaranju uvjeta za kretanja. U tom smislu, njihova suština određena je u odnosu na obalu sa koje

ih posmatramo. Valovi mišljenja i njihovi odnosi određuju sudbinu ljudskom umu, jer mnogi valovi nikada ne dolaze do obale i uvijek ostaju svojstveni svom cilju koji se kao udaljen iznova nadograđuje i ostaje nedostižan. Dakle, takvo okruženje i tok potrebno je posmatrati sa njegove tačke gledišta kroz sveobuhvatnu analizu, gradeći sigurno tlo za samoizgradnju.

Uviđajući odnos spram mišljenja i djelovanja koji se razvijao u različitim pravcima u potrazi za izvorom spoznaje, Kant pravi kopernikanski obrat, okret od objekta ka subjektu. Na taj način jačajući i antički zahtjev za sopstvenom spoznajom koja označava i težnju ka određenju umstvenih principa i kroz to i spoznaju samoga sebe u prostorno-vremenskom okviru. Cjelokupna spoznaja time postaje saznanje objektivnog okolnog svijeta naspram vlastitog viđenja i promišljanja o fenomenima koje nastojimo odrediti kroz svrhovitu, odnosno upotrebnu korelaciju. Kopernikanski obrat značio je promjenu pravca mišljenja i određenja zbilje uopće. Tako se spoznaja prestaje „vrtiti“ oko predmeta i subjekat zauzima centralno mjesto.

U Kantovoj filozofiji problem subjektiviteta, kopernikanskim obratom, zauzima centralni problem, spram kojeg se krećemo i težimo ka spoznaji. Subjekt se razumijeva kao forma, koju je potrebno kroz samoizgradnju ispuniti sadržajem, krećući se time ka identitetu određujućem za individuu, i kao instanca koja je odlučujuća za djelatne promjene zbilje. Na tom putu nailazimo na različite vidove prepreka koji odvode u suprotnim pravcima i pospješuju neutemeljene ishode, postavljajući iznova subjekt, nužno, na početak, bez jasne i razgovijetne spoznaje. U odnosu na težnju dolaska do istine formiraju se različiti spoznajno-teorijski pravci. Dok jedni postavljaju razum kao osnovni izvor spoznaje, drugi se s pouzdanjem okreću ka iskustvu ili se pak potpuno odriču mogućnosti pouzdane spoznaje.

Od posebnog značaja je imati u vidu da subjekt za Kanta nije bićevnog određenja, nego da se pojavljuje kao forma koja u suštini predstavlja idealističku težnju bića koja za čovjeka jeste instanca ispunjenja njegovog života. Takvo će određenje subjekta imati važnost i za Wittgensteinovo razumijevanje jezika i mogućnost deontologizacije filozofije. Kant je na ovom pravcu prevladao i racionalizam i empirizam, postavljajući kritiku dogmatizma i skepticizma kao spoznajno-teorijsku osnovu novog razumijevanja filozofije.

Racionalizam kao pravac koji se odlikuju u shvatanju da postoji naročita oblast filozofskog saznanja do koje ljudski um uspjeva doći zahvaljujući posebnoj sposobnosti koju nazivamo razumom ili intuicijom, ističe da je razum omogućio dolazak do sfere nadčulnog i saznanja koje je udaljeno od razine iskustva, krećući se na nivou viših apstrakcija. Takvo znanje nije moguće doseći čulnim posmatranjem i uopštavanjem. Racionalisti se vode matematikom kao idealnim oblikom saznanja, pozivajući se na nju kao na oslonac i primjer mogućnosti dolaska do istina razuma. Time se matematika pojavljuje kao jedna vrsta verifikacije istina i sposobnosti razuma. Zahvaljujući tome racionalisti na svom putu dolaska do spoznaje empirizam uzimaju kao niži oblik saznanja.

Drugi pravac, empirizam, za idealni oblik saznanja uzima čulno posmatranje kao izvor sve spoznaje i jedinu verfikaciju izvjesnosti saznanja koja se temelji na posmatranju. Dakle, shvatanje prema kojem je opažanje osnovni izvor spoznaje i njene posljednje provjere. Sadržaj znanja određen je spram podatka koje dobijamo zahvaljujući čulima. Empiristi navode da su racionalisti "lišeni zdravog razuma", te da nastoje boga i vječite istine predstaviti kao ono što je izvor izvjesnosti, ističući da pitanje boga nije naučno pitanja i da to prelazi čovjekovu mogućnosti dosega u spoznaji. Empirijska nauka, u modernom smislu, predstavlja spoj matematičkih analiza i posmatranja koja kao uspješan spoj bivaju apsolutno izvjesni i veoma pouzdani za sve praktične svrhe. No, ono što izostaje u oba navedena spoznajno-teorijska pravca, jeste nepotpunost koja formira ambis između njih i ne vodi ka znanju niti jedan pravac.

Kant ne odbacuje izgrađene pravce, jer ih smatra kao moguće oblike spoznavanja, ali traži uporište za ono što osigurava spoznaju i izgradnju subjektiviteta u potpunosti, dovodeći ga ka istrajnosti na identitetu i zbilji u cjelini. Cilj je u pronalaženju puta na koji će se svi odlučiti, imajući uvid u plodove znanja koje na njemu mogu ubrati. I to na način koji će isključiti podcjenjivanje ljudske spoznajne moći ili njeno razumijevanje kroz pokornost stvarnosti koja nam se nameće kao takva, a koju uporno težimo otkriti da bismo imali uvjete za djelovanje unutar nje. Slijedeći takvo određenje, Kant gradi kriticizam kao „sredstvo" koje će pomoći u savladavanju prepreka koje uporno u spoznaju uvodi dogmatizam i skepticizam ostavljajući nas na korak pred ambis.

Unutar Kantove filozofije, kako navodi Hanna: „Radi se o prirodi, opsegu i ograničenju ljudskog znanja - tačnije, o problemu adekvatnog opravdanja našeg naučnog i općenito racionalnog vjerovanja u susret radikalnom humeovskom ili antimetafizičkom

skepticizmu, sa jedne strane, i radikalnom kartezijanskom skepticizu prema vanjskom svijetu, sa druge.“[3] Osnova kriticizma na kojeg se poziva Kant, jeste rasvjetljavanje subjekt-objekt relacije. Kriticizam izgradnjom novog putokaza označava zaustavljanje mukotrpno kretanja subjekta oko stvari, naglašavajući da su stvari one koje se kreću oko subjekta. U odnosu na svoje sposobnosti subjekt stvari obrađuje i oblikuje kroz uvid u svijet, pripremajući materijal za potencijalno djelovanje i stvaranje.

Na tom putu i sa tim ciljem formira se transcendentali idealizam. Transcendentalni idealizam, međutim, u svom ishodištu je metafizika subjektiviteta. U Kantovom mišljenju subjekta sažimaju se sva nastojanja razumijevanja umstvenosti kao osnove bivstvovanja, koja se potvrđuju kroz subjekt kao instancu na kojoj se utvrđuje ono što svijet jeste, odnosno da je slika svijeta koja je određujuća za bivstvovanje i neposredni život svega što jeste. U tom smislu se određuje i ljudska egzistencija, koja sama po sebi nije razumljena kao postojanje subjekta, nego stalno kretanje prema idealu subjektiviteta. Drugim riječima instanca subjekta čovjeku nije data, nego zadata kao idealistička težnja koja se nikada ne može ostvariti u apsolutnom ili konačnom određenju, ali koja je za čovjeka jedino čemu ima smisla težiti i kretati se prema toj metafizičkoj instanci bivstvovanja.

Ljudski um po svojoj prirodi teži ka znanjima koja nadilaze moguće iskustvo, služeći se na početku, kako ističe Kant, načelima koja su neizbježne primijene u iskustvu, kao i njihova verifikacija. Na krilima tih načela um se upušta u let ka najudaljenijim prostranstvima potencijalno spoznavajućeg s težnjom ka zahvaćanju cjelovitosti u spoznaji, i pri tome uviđa potrebu za novim načelima koja nose sa sobom putokaze za dolazak do znanja u nezavisnosti od iskustva. „No time se baca u tamu i proturječje, po kojima doduše može zaključiti da negdje moraju u osnovi ležati skrivene zablude, ali ih ne može otkriti, jer načela kojima se služi ne priznaju više probni kamen iskustva, s obzirom na to da prelaze granice sveg iskustva.“[4] Takvi prijelazi označavali su otvorena vrata metafizike iza kojih se nadzirao samo prazni prostor nagađanja. S obzirom na um i ispitivanje njegovog slijeda, postavlja se pitanje o utemeljenosti vjerovanja prema onome što nas odvodi u zablude i izdaje na nama najbitnijem području, a to je područje znanja. “Zato samo i jedino *predstava* zakona samog po sebi, *koja naravno postoji samo u*

[3] Hanna R. (2001) *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy.* USA: Oxford University Press, str. 14.
[4] Kant I. (1984) *Kritika čistog uma.* Zagreb: NZMH, str. 7.

umnome biću, može, ukoliko je ona, a ne očekivana posledica odredbeni razlog volje, da sačinjava ono tako izvanredno dobro koje nazivamo moralnim i koje već prisustvuje u ličnosti koja dela po zakonu, a ni u kom slučaju ne sme da se očekuje tek od posledice."[5] Kant bićevnost odbacuje kao suštinu, samim tim i kao pretpostavku mogućnosti spoznavanja, istovremeno je prihvatajući kao jedino polazište i realni okvir mogućnosti spoznaje. Uvidjevši revoluciju u ideji koja je vodila sigurnim putem istraživanja i spoznaju na području prirodne znanosti i matematike, Kant je uplovio u potragu takvih sigurnosti unutar metafizike, pitajući se kako i pod kojim uvjetima je kao znanost moguća. "Po Kantovom shvatanju, dakle, u principu — logički moguće i zamislivo — mogu postojati objektivni noumeni ili stvari po sebi, ali on odbija i da sumnja u njih i da tvrdi njihovo postojanje. Na taj način, njihovo postojanje je i mora biti…problematično mišljeno za nas, ali one nisu ni empirijski potvrđene niti empirijski odbačene. Kant je, dakle, metafizički agnostik u pogledu ontološkog statusa stvari po sebi, i epistemološki skeptik u pogledu mogućnosti njihovog spoznavanja."[6] Metafiziku su smatrali kraljicom znanosti, no s obzirom da nisu mogli iscrpiti iz nje svoja htijenja, odbacili su je i zapostavili. Prema Kantu, metafizika ima istinski značenje kraljice znanosti, ali da bi toga sama bila svjesna mora proći kroz vlastito pročišćenje i temeljito kritičko preispitivanje. „Dakle u izvođenju plana koji propisuje kritika, tj. u budućem sustavu metafizike, morat ćemo se jednom povoditi za strogom metodom glasovitog Wolfa, najvećega između svih dogmatičkih filozofa, koji je prvi dao primjer, kako zakonitim utvrđivanjem načela, jasnim određivanjem pojmova, prokušanom strogošću dokaza, čuvanjem od smionih skokova u zaključcima valja udariti sigurnim putem znanosti."[7] Nedostatak koji Kant pripisuje Wolfu jeste doba dogmatičkog mišljenja u kojem je razvijao svoje mišljenje, a koje odlikuje nepripremljeno polje kroz kritiku čistog uma. Početna tačka i stajalište sa kojeg se treba krenuti, prema Kantu, jeste upravo kritika čistog uma. To su koraci koji bi nas trebali odvesti prema određenju mogućnost ili nemogućnost metafizike i prepoznavanju granica uma u odnosu na primijenjena načela spoznaje.

Veo metafizike nastojao se odbaciti sa ljudskog uma zbog nerazumijevanja, ali njena neophodnost u potpunosti spoznaje nije mogla ostati marginalizirana. Zasnivanje spoznaje ranije je bilo obavezno spram samih predmeta, a sada je potrebno da predmeti

[5] Kant I. (1981) *Zasnivanje metafizike morala.* Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, str. 34.
[6] Hanna R. (2001) *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy,* str. 101.
[7] Kant I. (1984) *Kritika čistog uma,* str. 20.

postanu predstave za subjekt koji spoznaje, kako se ne bismo našli pred slijepom ulicom svaki put kada bi trebali saznati nešto o predmetu a priori. Na tom zahtjevu razvija se kroz svoj smisao i značenje ono što nosi ideja transcendentalne filozofije u djelu *Kritika čistog uma*. Kako navodi Kant „Ja nazivam transcendentalnu svaku onu spoznaju koja se ne bavi toliko predmetima, koliko našim apriornim pojmovima o predmetima uopće."[8] Kantov kopernikanski obrat nosi značenje novog definiranje filozofije, razumijevanje zadaće pred kojom se nalazi i njeno okretanje prema pitanjima koja će Heidegger odrediti kao problem Ništa. Heidegger će upravo zato Kanta pozicionirati na određeni način kao tačku novog početak filozofije, a u interpretativnom smislu kao početak moderne filozofije. Filozofija u Kantovom određenju cjelokupnu spoznaju temelji na subjektivitetu kao instanci spoznajne moći koja konstituira i svijet. Kantovo razumijevanje svijeta stoga je u stvari svojevrsno uspostavljanje zbilje kao kreacije subjekta, pri čemu Kant odbacuje teološka stajališta i subjekt razumijeva isključivo kao metafizičko, formalno određenje.

Takvo razumijevanje filozofije otvara mogućnost konstituiranja svijeta, koji nije nepromjenjiva ukupnost stvarnosti, nego je način shvatanja subjekta. Odatle i "objektivno općevaljan sud uvijek je i subjektivan, tj. ako sud vrijedi za sve, što je sadržano pod nekim navedenim pojmom, onda on vrijedi i za svakoga, koji sebi neki predmet predočuje s pomoću tog pojma."[9] Ovdje se nalazi polazište estetičkih sudova u kojem se subjekt uspostavlja kao jedina instanca validnosti razumijevanja fenomena zbiljnosti. Kantov subjekt nije dat i postavljen kao nepromjenjiv, nego se upravo u odnosu spram samoga sebe i svijeta kao svoje kreacije mijenja. Stoga Kantova metafizika nema teološke implikacije, nego predstavlja temeljitu i veoma decidnu kritiku kako novovijekovne metafizike, tako i teologije kao pokušaja objašnjenja svijeta.

1.1.

Kopernikanski obrat donosi sa sobom i novi pogled ka zbilji i njenoj konstituciji, što se danas prihvata kao prilično samorazumljiv stav porema Kantu. On proističe iz novog shvatanja zadaće filozofije i subjekta kao temeljnog pitanja metafizike, ali se često previđa da je u njemu sadržan cijeli put prevladavanja tradicionalne metafizike. Kao subjekt, težeći ka spoznaji onog na što nailazimo, susrećemo se sa tim da unutar prirode

[8] Ibid., 28.
[9] Kant I. (1976) *Kritika moći suđenja.* Zagreb: Naprijed, str. 49.

bivamo u mogućnosti odrediti samo ono što um postavlja u nju, jer u suprotnom on o tome ne bi mogao znati ništa. "Apsolutni prostor nije dakle nužan kao pojam nekog zbiljskog objekta, nego kao ideja koja treba poslužiti kao pravilo da se sve kretanje u njemu posmatra samo kao relativno, a sve kretanje i mirovanje se mora reducirati na apsolutni prostor, ako se njihova pojava treba pretvoriti u neki određeni pojam iskustva (koji objedinjuje sve pojave)."[10] Objedinjavanje pojava zadaća je subjekta, koju on izvršava slijedeći i potvrđujući vlastitu supstancijalnost duhovne prirode na kojoj počiva, predstavljajući pri tom osnovu na kojoj se gradi odnos do kojeg se dolazi kao mjesta daljnje izgradnje.

Na taj način um se postavlja kao instanca određujuća ne samo za subjekt, nego i za zbiljnost, moć koja subjektu daje sposobnost razumijevanja zbilje i istovremeno ga postavlja za njenu djelatnu, kreativnu instancu. Time pitanje spoznaje postaje i pitanjem porijekla i osnove bivstvovanja, iz koje se razumijevaju konkretni sadržaji opažanja. Postavljanjem subjekta u ne-bićevno značenje, Kant je metafiziku vratio njenim prvotnim pitanjima o biću i ništa, ali i definitivno odredio novi tok filozofije. Njegov uticaj će se kasnije vidjeti u skoro svim pravcima filozofskog mišljenja, ali prije svega u načinu razumijevanja zbilje i subjektiviteta.

Kant je usmjeren ka dolasku i spoznaji stvari a priori na osnovu onog što um postavlja u njih. U tome je sadržana i tačka izmirenja subjekt objekt odnosa, jer kroz spoznaju dolazimo do jedinstva koje se ispoljava na polju zbilje, određenjem onog što objekt jeste i pri tome izgradnjom subjektiviteta koji se manifestuje u prostorno-vremenskom odnošenju spram okolnog svijeta. "...postoje dva stabla ljudske spoznaje koja možda proizilaze iz zajedničkog, ali nama nepoznata korijena, naime: osjetilnost i razum. Pomoću osjetilnosti predmeti nam se daju, dok se pomoću razuma pomišljaju. Ukoliko bi osjetilnost sadržavala predodžbe a priori koje sačinjavaju uvjete pod kojim nam se predmeti daju, pripadala bi ona transcendentalnoj filozofiji. Transcendentalna nauka o osjetilima morala bi pripadati prvom dijelu elementarne znanosti, jer uvjeti pod kojima se predmeti jedino daju ljudskoj spoznaji prethode onima pod kojima se predmeti pomišljaju."[11] Krećući se od ove postavke, Kant nastoji prvenstveno odrediti a priori

[10] Kant I. (1990) *Metafizički početni razlozi prirodne nauke.* Sarajevo: Veselin Masleša, str. 121-122.
[11] Kant I. (1984) *Kritika čistog uma, str.* 30.

uvjete spoznaje, razmatrajući pri tome analitičke sudove i sintetičke sudove, kako bi došao do spoznaje relacija i afekcija koje subjekta vode kroz svijet zbilje.

Određujući subjekt u njegovoj umstvenoj biti, on nedvosmisleno određuje i zbiljnost. "Dakle, moć suđenja ima također u sebi neki princip a priori za mogućnost prirode, ali samo u subjektivnome pogledu, usljed čega ona prirodi ne propisuje zakon (kao autonomija), nego sebi samoj (kao heautonomija) za refleksiju o prirodi."[12] Subjekt otkriva umstvenost zbiljnosti na taj način stvarajući forme i principe vlastitog spoznavanja i djelovanja u svijetu. On nije natprirodno biće, nego instanca bivstvovanja koja ima moć pitati se o suštini vlastitog bivstvovanja. Ovakvo razumijevanje, između ostalih uticaja, kasnije će Hegelu biti osnova za iskaz da je sve umstveno zbiljsko i sve zbiljsko umstveno. Hegel, kao i mnogi drugi filozofi, ne navodi Kanta kao krucijalnu tačku, ali je njegov uticaj više nego jasan i ne može se potisnuti. Relacija subjekta i objekta, subjekta i zbiljnosti, nužno vodi postavljanju pitanja znanja kao glavnom problemu, ne više spoznajne teorije, već metafizike. Elaboracija tog problema kod Kanta filozofiju definitivno postavlja na sasvim nove osnove i određuje je u drugim značenjima, koja gube onto-teologijski karakter mišljenja.

2.

Subjekt kod Kanta nije moguć na drugi način nego kao misaona instanca. On je formalno određenje, ali je sadržinski iskazano u zbiljnosti. Kod Kanta se subjekt pojavljuje kao metafizička kategorija, dok je kod Wittgensteina on iskazan kao tvorac svijeta koji se objektivno nalazi u jeziku kojim taj tvorac govori. Kod Wittgensteina subjekt u tom smislu ima realno značenje i razlikuje se od svakog drugog individualnog subjektiviteta za što postoje osnove u Kantovom shvatanju subjektiviteta kao misaone instance egzistencije.

Međutim, za Wittgensteina subjekt ne pripada svijetu, on predstavlja granicu svijeta. „Gdje se u svijetu može primijetiti metafizički subjekt? Kažeš da je ovdje sasvim isto kao s okom i vidnim poljem. Ali oko stvarno ne vidiš. I ni po čemu u vidnom polju ne može se zaključiti da se ono vidi iz jednog oka."[13] Dakle, ne postoji ništa što je dato

[12] Kant I. (1976) *Kritika moći suđenja*, str. 22.
[13] Wittgenstein L. (1987) *Tractatus Logico-Philosophicus.* Sarajevo: Veselin Masleša, str. 151.

kao takvo, već postoji ono „oko“ koje posmatra i određuje, imajući solipsistički uvid kroz prizmu realizma.

Wittgenstein Kantovu logiku uzima za osnovu potencijalnog uspostavljanja realnog smisla, koji se artikulira u jeziku i koji kao takav predstavlja ono područje iskustva logike koje je moguće zahvatiti kao realno. Wittgenstein znanje uzima kao realni iskazivi stav o subjektivitetu. Znanje je realnost subjektovog djelovanja i iskazuje se kroz zbiljnost kao takvo. “Čak ako je svijet beskonačno kompleksan, tako da se svaka činjenica sastoji od beskonačno mnogo stanja stvari, i da je svako stanje stvari sastavljeno od beskonačno mnogo predmeta, i tada bi morali postojati predmeti i stanja stvari."[14] Da bi svijet postojao, za Wittgensteina mora postojati znanje stanja stvari, odnosno činjenica. Drugim riječima, svijest o fenomenima koji nas okružuju je ono što konstituira svijet.

Takvo razumijevanje odnosa znanja i svijeta, kakvo se može naći kod Wittgensteina, kantovski je utemeljeno, odnosno kod Kanta se nalaze osnove za zasnivanje svijeta koji je subjektivna predstava sa objektivnim važenjem. Međutim, da bi jedan svijet imao objektivno važenje, on treba da se iskaže kroz jezik i u jeziku mora imati svoju valorizaciju.

Jezik je transcendentalnog karaktera i zato se do njega ne može doći naprosto upotrebom riječi. Njegova suština se izražava u njemu samome, ali se njime ne može objasniti. Za Wittgensteina jezik je izraz umstvenosti i, sljedstveno Kantu, o njemu se, s obzirom na njegovu transcendentalnu prirodu, ne može govoriti. “Ono što se može pokazati ne može se reći.“[15] Fenomenalna struktura iskustva, zbiljnosti, iskazuje se i kroz fenomenalnost jezika, na što upućuju Wittgensteinovi stavovi polazeći od pretpostavki Kantove filozofije.

Zato pitanje znanja jeste pitanje logičkog smisla i pretpostavki, ali se ne može svesti isključivo na to i u bitnom je određeno jezikom kao formom u kojoj se znanje iskazuje i u kojoj postoji. Bez znanja svijet nije moguć, ali nije moguć ni kao čista logička struktura, zbog toga je svijet “sve što je slučaj“, odnosno „cjelokupnost činjenice“ kroz koje se izražava postojanje stanja konstituirajući svijet u cjelini. Takvim početkom Wittgenstein ne želi uputiti na pozitivizam, nego na činjenicu da svijet nije svodiv na

[14] Ibid., 87.
[15] Ibid., 77.

logičku strukturu, nego na mrežu relacija i znanje kroz koje se on kao subjektivna predstava konstituira.

Wittgenstein svoje djelo *Tractatus logico-philosophicus* započinje rečenicom da je svijet sve što je slučaj, razumijevajući njegov sadržaj kroz činjenice, a ne stvari. Posmatrajući svijet kroz činjenice kao instancu određenja onog što je slučaj, odnosno onog kroz šta spoznajemo svijet, Wittgenstein upućuje na realitet zbilje, odbacujući logičke konstrukcije kao objašnjenje pseudo subjektivnih uobrazilja. „Obilježje logičkog pozitivizma je princip verifikacije: naime, to da je značenje propozicije dato njenim metodom verifikacije. To je bila osnova kriterija značajnosti: naime, verifikacija."[16] Hacker će naznačiti da se upravo u kriteriju verifikacije nalazi osnova Wittgensteinovog kritičkog stava spram metafizike. Shvatanje svijeta i odnos spram njega sa subjektivnog aspekta nalazi se u neprekidnoj i neizbježnoj vezi. No, prema Wittgensteinu nema unaprijed zadatih kauzalnih odnosa koji odvode ka metafizičkoj nužnosti. Svijet jeste cjelokupnost činjenica, a ne puko određenje stvari, jer činjenice izražavaju ono što je moguće kao slučaj ili pak nije. „Činjenice u logičkom prostoru jesu svijet."[17] Time pogled na svijet predstavlja svojevrstan osvrt ka činjenicama kojim se izražava izvjestan odnos jedne stvari spram druge.

Verifikacija činjenica i uspostavljanje njihovog značenja, stvar je intersubjektivne komunikacije, koja jezik nameće kao mjesto u kojem se nalazi temeljno značenje i suština svijeta koji subjekt konstituira. Zato princip jezika nije samo logičko pravilo, kako Hacker pokazuje, nego je putokaz za deontologizaciju filozofije i kritiku metafizike. Osnov za ovaj put nalazi se u Kantovoj filozofiji i njegovom postavljanju transcendentalnog kao područja koje nije mislivo, jer je pretpostavka samog mišljenja, ali je pokazivo i može se razumijevati samo iz onoga kako se mišljenje pokazuje. Upravo onako kako Wittgenstein logičku osnovu iskaza pokazuje neiskazivom, ali vidljivom u samom tom iskazu kao njegovoj biti. „U logici ništa nije slučajno: Ako stvar može da se pojavi u stanju stvari, onda mogućnost stanja stvari mora već biti prejudicirana u stvari."[18] Što implicira da stvar poprima neko stanje ne slučajno ili naknadno, već ono biva ono što je već sadržano u stvari kao takvoj. Bez stanja stvari kroz koje se predmet pojavljuje ne bi bili u mogućnosti

[16] Hacker P. M. S. (1996) *Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy.* UK: Blackwell, Oxford, str. 50.
[17] Wittgenstein L. (1987) *Tractatus Logico-Philosophicus,* str. 27.
[18] Ibid.

izgraditi spoznaju o njemu, jer stanje je ono što mu je pripadno i što ga opisuje. „Kao što uopće ne možemo misliti prostorne predmete izvan prostora, ni vremenite izvan vremena, tako ne možemo misliti nijedan predmet izvan mogućnosti njegove povezanosti s drugim.“[19] Dakle, Wittgenstein time želi istaći da je poznavanje predmeta ostvarivo samo spoznajom svih mogućnosti njegovog pojavljivanja koje ga dovode pri tome do unutarsvjetske povezanosti. Spoznaja predmeta ne ostaje na opažajnom, površnom, zahvaćanju, već zahtijeva prodiranje u pripadne mu slojeve kako bi se spoznala unutrašnjost.

Stoga je Wittgensteinovo djelo *Tractatus logico-philosophicus* dovođeno u vezu sa logičkim pozitivizmom. On polazi od činjenica kao osnove za razumijevanje i konstituiranje svijeta, ali te činjenice nisu ništa činjenično, osim značenja koje imaju i koja se zasnivaju u jeziku, odnosno intersubjektivnom odnošenju. Zato pitanje svijeta nije pitanje pozitivnih činjenica, nego činjenica značenja. Odgovor na pitanje o svijetu ne treba tražiti u logičkim konstrukcijama koje ga objašnjavaju kao cjelinu, nego u značenjima koja ga ispunjavaju.

U skladu sa formom predmeta usklađene su i mogućnosti njegovog bivanja u stanjima stvari. Značenjske činjenice nisu nešto što je izmišljeno, ali sama značenja nisu neki preslik stvarnosti, tek puki odraz stvari, nego izraz smisla koji se zasniva na unutarsvjetskim relacijama. Predmeti su jednostavni, kako kazuje Wittgenstein, te kao takvi čine supstanciju svijeta. Možemo reći na osnovu toga, da je forma predmeta ono što omogućava kako spoznaju svijeta, tako i odnos spram njega u skladu sa onim što on supstancijalno nosi kroz formu, ali i sadržaj.

Nit vodilja spoznaje svijeta sadržana je u stvaranju slike činjenica kojom slikamo jedan model stvarnosti, koristeći se bojama zastupljenim spram logičkih odrednica koje stanja stvari nose na sebi. Dakle, slika kao model stvarnosti mora nositi zajedničku logičku formu sa odslikanim koju pri tome treba pokazati. Pri tome ono što ona nosi kao svoj prikaz naspram smisla koji izražava u poređenju sa smislom stvarnosti iskazana je istinosna vrijednost. „Granice moga jezika znače granice moga svijeta.“[20] Tako da ono što ne možemo misliti, ne možemo ni reći, jer kako ističe Wittgenstein - ja sam svoj svijet. Ja sam glavni sudionik svog svijeta koji obuhvaćam kroz sadašnje uvide, imajući u vidu

[19] Ibid., str. 29.
[20] Wittgenstein L. (1987) *Tractatus Logico-Philosophicus*, str. 147.

da to sve može biti i drugačije jer nema apriornih poredaka stvari. U bitnom, Wittgensteinovo određenje svijeta se ne razlikuje mnogo od Kantovog zasnivanja svijeta. Kod Kanta je svijet zasnovan u mišljenju subjekta, kod Wittgensteina u jeziku koji izražava to mišljenje.

Suštinski, svijet i kod Kanta i kod Wittgensteina ostaje predstavom subjekta. On je kreacija subjekta i izraz njegovog mišljenja koji se, kako Wittgenstein pokazuje, uvijek daje u jeziku. Zato granice jezika jesu jedine moguće granice svijeta, budući da je svijet realno ograničen, dok mišljenje nije. Istovremeno, međutim, svijet je i kod Kanta i kod Wittgensteina u stalnoj mijeni, on se stalno razvija i širi, čineći svoje granice opsežnijim. To je rezultat oblikovanja mišljenja koje se izražava u razvoju jezika. Tako jezik postaje ne samo objektivna granica svijeta, nego i izraz duhovnog kapaciteta subjekta koji konstituira svijet. Wittgensteinovo pitanje jezika time dobija dimenziju eksplikacije Kantovog određenja mišljenja, odnosno uma u njegovom ozbiljenju.

Iako se kod Wittgensteina ne može govoriti o metafizici, porijeklo Wittgensteinove misli je nesumnjivo metafizičko, tačnije Wittgensteinova filozofija u svom kritičkom stavu prevladava metafiziku koju baštini kao svoje polazište. Zato se Wittgenstein često uzima kao primjer jedinstva filozofske tradicije, u kojem se pokazuje da analitička tradicija svoja polazišta duguje filozofiji, to jeste metafizici.

3.

Jezik, obzirom na svoje naučavanje i primjenu, biva osuđen na prožimanje različitim problematičnim bojama koje ga nastoje skriti od ispravnog usmjerenja i upotrebe. Težnja je određenje tačnog simbolizma koji će da izvede iz jezika neodređenost i oslobodi ga zloupotrebe.

Posmatranjem jezika, uviđamo da se često prožima problemom upotrebe iste riječi na različite načine. Npr. „Tako se riječ ¨jeste¨ pojavljuje kao kopula, kao znak jednakosti i kao izraz egzistencije;“[21] Ili pak, greška može biti sadržana kroz upotrebu istog simbola, ali koji kroz svoj smisao biva usmjeren u drugom pravcu. Zato je na putu izbjegavanja pogrešnih pravaca u jeziku, nužno slijediti putokaze smisaone upotrebe. Wittgenstein problem i zlupotrebu jezika nastoji prevazići usmjeravanjem ka principima simbolizma,

[21] Wittgenstein L. (1987) *Tractatus Logico-Philosophicus*, str. 51.

ali i tumačenju odnosa koji je prisutan između stvari i riječi kao nužan, a koji su unutar razvoja mišljenja stavljana u različite marginalizirane svodove. Na tom putu Wittgenstein kreće, kako navodi Russell u uvodu *Tractatusa,* upravo ka određenju logičke strukture stavova, a nakon toga i prirode logičkog istraživanja.

Jezik na ovom pravcu ne treba posmatrati kao sredstvo. On nije puko oruđe, nego živa regija iskazivanja mišljenja koja predstavlja njegovu objektivaciju. Zato je jasna i tačna artikulacija važna ne samo za prenošenje poruka i misli, nego i za dalje mišljenje, konstituiranje novog razumijevanja smisla i gradnju novih svjetova.

Mišljenje je uvijek vođeno logičkim slijedom, jer kako ističe Wittgenstein, nemoguće je zamišljati nešto što je nelogično, to jeste nelogično misliti. „Prikazati u jeziku nešto što ¨protivrječi logici¨, nemoguće je isto tako kao što je u geometriji nemoguće prikazati pomoću koordinata figuru koja protivurječi zakonima prostora; ili navesti koordinate tačke koja ne postoji.“[22] Ali, u jeziku se logičnost ne iskazuje neposredno, nego tek kao suština nekog iskaza, odnosno u iskazu kao svojevrsnom fenomenu mišljenja.

U odnošenju spram svijeta formiramo stavove koji se sastoje od čulno opažljivih znakova, odlikovani time da imaju značajnu funkciju u proekciji mogućeg stanja stvari. Misao koju gradimo kroz projekciju izražavamo znakom, kako piše Wittgenstein, koji se naziva stavni znak. Dakle, misao unutar stava izražena je na način da predmetima misli odgovaraju elementi stavnog znaka koji suštinski predstavlja ono što je činjenica kojom se može izraziti smisao. Izraziti neki smisao predstavlja novu činjenicu, koja utiče na dalje mišljenje, dalji tok razumijevanja zbilje i razvoj jezika uopće.

Elemente od kojih je izgrađen stavni znak, Wittgenstein naziva jednostavnim znacima koji u svojoj upotrebi unutar stava jesu imena. Imena se daju jednostavnim predmetima, koja kroz stav zastupaju predmete. Prateći stav mi saznajemo o predmetu kakav je on, tačnije, „svaki definirani znak označava preko onih znakova pomoću kojih je bio definiran; i definicije pokazuju put.“[23] ali sve drugo o znaku mi saznajemo na osnovu njegove primjene. Stav ima smisao, koji je izražen kroz simbole, kroz izraz koji nosi formu i sadržaj. Posmatrajući stav kao sliku stvarnosti, uviđamo ono što su njime izražena stanja stvari, koja mi spoznajemo kroz razumijevanje stava. Jer, zahvaljujući

[22] Ibid., str. 41.
[23] Wittgenstein L. (1987) *Tractatus Logico-Philosophicus,* str. 51.

stavu mi pred sobom imamo opis stvari koja nam govori o unutrašnjim svojstvima predmeta. Opis je potreban da bi razumijevali ono što susrećemo kao jednostavne znake i da bismo došli do novog smisla. Do novog smisla ne dolazimo zahvaljujući nekim budućnosnim predviđanjima, već uz pomoć onog što je označeno, spram starih, kao novi izrazi. Wittgenstein se u ranoj fazi kretao ka određenju svijeta, imajući u vidu ono što on jeste spram slike i stava, postavljajući na taj način stroge okvire.

Konstitucija stavova koji su nošeni krilima misli u nezavisnosti su od činjenica, kao takvi su bez oslonca, ako ne pribjegnu stvarnosti koja ih upotpunjava kroz određenje istine ili laži. Wittgenstein ističe da je pri tome stav ono što određuje postojanje ili pak nepostojanje stanja stvari u odnosu spram stvarnosti. U daljem značenju, mora se zaključiti da se stanje stvari ne određuje samim stvarima, nego stavovima o stvarima. Ono što obilježava zbiljnost nisu nikakvi apstraktni pojmovi o nečemu ili logičke konstrukcije, nego jezički iskazi u kojima se zbiljnost obuhvata u njenoj suštini i pojavnosti koja je nosi.

Čovjek gradi jezike kojim bi se trebao izraziti svaki smisao, ali treba imati naznačeno da je misao ono što je smisaoni stav, kroz prizmu takvog pristupa nema se prvobitno markirana logika jezika. Kako kaže Wittgenstein, jezik je taj koji preodijeva misao, tako mi na osnovu odjeće, na osnovu te spoljašnje forme nismo u mogućnosti ad hoc zaključiti o samoj formi misli koja je preodjevena.

Wittgensteinovo posmatranje jezika kroz odslikavanje modela stvarnosti, obuhvaćanjem spram uvida u moguće odjevne kombinacije kroz koje ga provlačimo, dobija punoću u određenju kao jezičke igre. Takvo kretanje on pokazuje na početku, kroz primjere, djela *Filozofska istraživanja* kada govori o primitivnoj upotrebi jezika. Postaje vidljivo upotrebno svojstvo riječi koje nije „fiksirano“ samo kao ime koje se veže za jedan predmet, nego i riječ biva povedena kroz jezičke igre, kroz svoju mnogostruku upotrebu u kojoj je samo jedna od mogućih i imenovanje predmeta.

Odnos spram prirode jezika u Wittgensteinovoj filozofiji sada je usmjeren ka posmatranju jezičkih igra koje se vezuju za određen jezički sistem ispunjen određenim sadržajem (riječima, funkcijama). Iz mnogostrukosti jezičkih igara razvijaju se mnogobrojni stavovi, koji kao takvi ne mogu biti i nisu strogo izgrađeni s ciljem prikaza slike svijeta. Razlog toga jeste upravo promjenjiva priroda jezičkih igara, koja nije postavljena u ograničena polja upotrebe i primjene. Cjelinu koju sačinjavaju jezik i

djelatnosti kojim se on prožima, Wittgenstein naziva jezičkim igrama. Wittgensteinovo tumačenje i određenje jezika i svijeta u *Filozofskim istraživanjima*, različito je u odnosu na rano djelo *Tractatus logico philosophicus*. Razlika se izražava prije svega u tome što Wittgenstein jezičkim igrama umjesto činjenica iz kojih nastaje cjelokupnost svijeta, sada postavlja cjelinu kao unaprijed datu. Kao i u *Tractatusu*, Wittgenstein je i dalje na tragu Kanta, ali čini se mnogo bliže konceptu znanja kao cjeline, odnosno postavljanju logičke osnove kao sistema jezičkog smisla, iz kojeg se potom gradi smisao svijeta. On i dalje ostaje izvan metafizike, razumijevajući jezik na deontološki način kao formu mišljenja, a ne kao metafizičku datost, ali nastoji uspostaviti sistem kao osnovu znanja koje se iz toga može izvesti.

Za Wittgensteina jezik nema metafizičke datosti i predstavlja realitet slučaja na kojem se gradi svijet. Istovremeno, međutim, jezik je realna transcendentalna mogućnost izražavanja mišljenja i artikulacije smisla. U tom smislu on je osnov, ili kako sam kaže, granica svijeta, ali granica koja se pomiče i koja je živa. Zato jezik treba razumjeti u njegovoj pojavnosti i realnom sadržaju koji daje za konstituiranje svijeta. Onako kao što je svijet "sve što je slučaj", jezik je činjenica tog slučaja koja ga određuje i daje mu potencijalitet.

3.1.

Filozofija u svom razvoju teži ka iznalaženju odgovora na fundamentalna pitanja o ljudskog egzistenciji, težeći ka iskopavanju temelja kako bi otkrila osnovne odrednice njihovog začeća, ali na tom putu ne može se osloboditi okova koji nastaju kao najfundamentalnije zbrke, kako kazuje Wittgenstein, na području jezika kao neizbježnog u kontekstu odnosa spram svijeta. Za Wittgensteina filozofija je osnova mogućnosti znanosti, a metafizika koju kritikuje, kako kaže Hacker, ukras u kruni filozofije. "Metafizika je tradicionalno shvaćena kao kruna filozofije, kao najdublje istraživanje prirode stvari, koje nadilazi znanost u poretku znanja, te ne opisuje kontingentne, nego nužne karakteristike stvarnosti."[24] Hacker time ukazuje upravo na onaj način na koji se vidi uticaj metafizike na Wittgensteinovu misao i cjelokupno djelo ovog filozofa.

[24] Hacker P. M. S. (1996) *Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy*, str. 118.

Wittgenstein ističe „I tako je to u filozofiji uopće: pojedinačno se uvijek iznova pokazuje kao nevažno, ali mogućnost svakog pojedinačnog otkriva nam nešto o svijetu."[25] Time Wittgenstein ukazuje da spoznaja svijeta u cjelini kojoj teže filozofski sistemi, jeste spoznaja svake mogućnosti kao pojavnosti stvari, bez obzira na to da li ona bila „važna" ili „nevažna", ona predstavlja mogućnost stanja stvari. Tako smo na „filozofskom putu" stalno zadržavani poradi nerazumijevanja logike našeg jezika, što je vodilo ka besmislu. U *Filozofskim istraživanjima* Wittgenstein je pokušao ponuditi rješenje za ovakvu situaciju u filozofiji i, opet imajući u vidu uticaj Kanta, filozofiju učiniti "strogom znanošću".

Filozofiju prema Wittgensteinu ne treba razumijevati u kontekstu teorije, već aktivnosti koja ima za zadaću da logički razjašnjava misli, tj. da treba razgraničiti mišljivo i nemišljivo. Dakle, u odnosu spram jezika i svijeta izranjaju unutrašnje i spoljašnje relacije, koje se ne tvrde pomoću stavova, već su ono što stav treba pokazati kao stanja stvari koja se odnose na predmete o kojima je riječ. Pri tome unutrašnje svojstvo, kako kazuje Wittgenstein, predstavlja ono čiji je izuzetak nezamišljiv u govoru o nekom konkretnom predmetu. „Filosofija ni na koji način ne ume da se upliće u aktualnu upotrebu jezika; ona na kraju može, dakle, samo da ga opiše."[26] Stoga, zadaća filozofije je prikaz i objašnjenje stanja, a svaki pokušaj da se kroz metafizičku sliku svijeta na logičan način odrede uzroci i principi bivstvovanja, u konačnom nema znanstvenu verifikaciju.

U svakom slučaju, filozofija treba imati realni značaj, uticaj na zbiljnost. Ona nije poput drugih, egzaktnih znanosti, ona svoj sadržaj ne ispunjava mijenjanjem zbilje, nego davanjem osnova za zbiljske promjene. Na taj način filozofija za Wittgensteina dobija značenje stroge znanosti, njeno znanje postaje zbiljski verifikabilno, ali ipak na način da ona ostaje "kraljicom znanosti" i svoj smisao ne ispunjava u pukoj materijalnoj verifikaciji mijenjanja. Kao i svako drugo značenje, samo sa većim stupnjem potencijaliteta i artikuliranja moći, filozofija svoju evaluaciju dobija u zbilji. Uostalom, takva evaluacija, uslovno rečeno, nalazi se i u odsudnoj ulozi filozofije u konstituiranju svjetova.

[25] Wittgenstein L. (1987) *Tractatus Logico-Philosophicus*, str. 57.
[26] Wittgenstein L. (1980) *Filozofska istraživanja.* Beograd: Nolit, str. 83.

Zaključak

Konstantno bježanje od metafizike, ponovo nas odvodi ka njoj kao domu spoznaje, koliko god da težimo izbjeći taj uvid, on pronađe nas. Kant uviđajući kroz kritiku tradicionalne metafizike probleme spoznaje, naglašava da filozofiju treba povesti idejom transcendentalne filozofije, odnosno transcendentalne logike, kako bi spoznali granice i uvjete koji vode ka znanju. ”Transcendentalna filozofija, koja nužno prethodi svakog metafizici, sama nije ništa drugo nego potpuno rješenje ovdje postavljenog pitanja, samo u sustavnome redu i iscrpljivosti, dakle do sada nema transcendentalne filozofije. Ono što se sada naziva tim imenom, zapravo je dio metafizike, a transcendentalna filozofija treba da tek stvori njenu mogućnost, pa mora prethoditi svakog metafizici.”[27] Njegovo nastojanje ne treba shvatiti kao novi pokušaj idealiziranja zbilje, nego kao idealističko postavljanje znanosti u kontekst otvorenog mišljenja i pitanja o uzrocima bivstvovanja i mogućnostima spoznaje.

Na taj način Kant otvara probleme filozofije u smjeru u kojem filozofija do tada nije išla. Dajući time mogućnost novog promišljanja zbiljnosti i artikuliranja filozofije kao stroge znanosti, sa svim svojim specifičnostima. Kopernikanski obrat u tom smislu predstavlja novi početak filozofije i zasnivanje modernog mišljenja uopće.

Wittgenstein kroz određenje jezika i svijeta, ili možemo, krajnje oprezno i uslovno, reći subjektiviteta, ističe logiku kao ono što je prije svakog iskustva, jer bez logičke forme kao poveznice, ne bi ni bilo mišljenja. (teško je izreći šta bi uopće bilo mogućno) Uostalom, da bi naš stav bio vođen, on je nužno građen uz pomoć logičke skele. Tako i „filozofsko Ja nije čovjek, nije ljudsko tijelo, ni ljudska duša, kojom se bavi psihologija, nego metafizički subjekt, granica – ne dio svijeta.“[28] Kroz cjelokupnu izgradnju odnosa spram sebe i svijeta ostaje potreba za postavkom granice kroz koju ćemo odrediti i okvire vrijednosti.

Wittgenstein, međutim, odriče svaku mogućnost da se logička osnova iskaza može izraziti jezikom. Kao i Kant, on filozofiji ostavlja mogućnost interpretiranja, prikazivanja i objašnjavanja onoga što nam se daje u iskustvu i pokazuje u njegovim fenomenima. Za njega je i jezik svojevrstan fenomen, u kojem se pojavljuje njegova logička osnova, koja

[27] Kant I. (1953) *Prolegomena za svaku buduću metafiziku.* Zagreb: Matica Hrvatska, str. 32.
[28] Wittgenstein L. (1987) *Tractatus Logico-Philosophicus*, str. 151.

se ne može iskazati u jezičkoj formi jer se u toj formi „pokazuje“ u jezičkim iskazima. Korelacije Wittgensteinove filozofije sa Kantovom transcendentalnom filozofijom, u bitnom su određene Kantovim razumijevanjem uloge i funkcije iskustva. U Wittgensteinovoj filozofiji se Kantovo područje iskustva razumijeva kao područje jezika, čime pitanje spoznaje i mogućnosti spoznavanja biva pomjereno u regiju pitanja o jeziku.

LITERATURA

- Hacker P. M. S. (1996) *Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy.* UK: Blackwell, Oxford.
- Hanna R. (2001) *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy.* USA: Oxford University Press.
- Kant I. (1953) *Prolegomena za svaku buduću metafiziku.* Zagreb: Matica Hrvatska.
- Kant I. (1976) *Kritika moći suđenja.* Zagreb: Naprijed.
- Kant I. (1981) *Zasnivanje metafizike morala.* Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Kant I. (1984) *Kritika čistog uma.* Zagreb: NZMH.
- Kant I. (1990) *Metafizički početni razlozi prirodne nauke*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Wittgenstein L. (1980) *Filozofska istraživanja.* Beograd: Nolit.
- Wittgenstein L. (1987) *Tractatus Logico-Philosophicus.* Sarajevo: Veselin Masleša.